

ԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ(*)

Ք Ն Ա Ր Ե Ր Գ Ա Կ Ը

Հարկադիր կերպով կը զեղչիմ, Հ-ա-
պալիերին ոգիին հաւատարիմ մնալու մտա-
հոգութեան մը մէջ, Պետրոս Դուրեանի մօտ
բաճեալիբը, այսինքն տուամթիք կառու-
ցումին սպասուէրը: Անխառն ֆաբրիկալը
անկողնապակի փառքի մը լուսապսակն է
այդ տղան ընդմիջա պաշտպանող, մեր
զրահան ստեղծագործութեանց պանթէոնին
ներքը:

Հաճելի, նոյնիսկ օգտակար թերևս,
համադրական աշխատասիրութեան մը մէջ,
որպիսին է իմ Հ-ապալիերը, անջատ վեր-
լուծումներու, թափանցումի ճիգերուն քով
ի վեր, բացառիկ անուններու հետ, երբեմն
յննի զրական այս ու այն սեռերը, ասոնց
տագնապը, մեր մէջ զգեցած մասնաւորութե-
ները: Ասիկա, կատարուած՝ իրականու-
թեան մօտիկ տուեալներու վրայ, պիտի
ընչանակէր զանցել իրողութիւնները ու
զառածիլ զէպի տեսութիւնները, միշտ
խողրական, միշտ խոցելի, քանի որ զրա-
կան իրողութիւնները շահագործումի դիւ-
րին պատեհութիւններ են: Մենք տեսանք
թէ 1929ին, այսինքն երբ արևմտահայ քնա-
րեղութիւնը գրեթէ աւարտած էր իր կի-
սադարեան շրջափոխութիւնը, մեզի տա-
լով քանի մը շքեղ զիւսաններ ու նուիրա-
գործելով աւելի քան շքեղ անուններ, Ար-
շակ Չօպանեան, յստաջարանի մը մէջ,
Թովմաս Թէրզեանի քերթողական նշխա-
րանքը հաւաքող երկհատոր գործի մը, մի-
ջոցը գտած է քերթողութիւնն ու Թէրզեա-
նութիւնը իրարու վերածելու, երբ շատ
պարզ էր մեզի համար պարագան որ ՉԿՍԲ-
ՊԱՅՈՒԻԼՆ Է՛Ր ԱՅԴ ԴԻՒԱՆԻՆ, իր կար-
գացածը չեմ ըսեր գատելու, առ նուազն
վայելելու կարող միջին ընթերցողի մը:

Չէ՞ր հասկնար մեր բանաստեղծութեան մեծ
երախտաւոր Արշակ Չօպանեանը թէ կը
պատրէր ինքզինքը: Չեմ ծանրանար: Գե-
ղագիտական բաջազանքը նման է բոլոր բա-
ջազանքներուն: Անիկա անպատասխանա-
տու կրթանք մըն է, մրցանք մը, զաղա-
փարներու հետ ինկող էլլող սիրողները
խանդավառող:

Միւս կողմէն, յետագարծ հայեացք մը
ինծի քաջալերութիւն կուտայ արևմտահայ
զրահանութեան մէջ քնարական իրագոր-
ծումները նկատի առնելու, իրենց արդար
նկարագրին մէջը: Պարզ, խստամբեր, ինք-
զինքը խաբելէ հաճօյք չառնող բանուոր
մը, ինչպէս կը զգայ ինքզինքը այս տո-
ղիբը խաղիսողը, կը բաւարարուի փաս-
տերով որոնք մեր քնարական քերթողու-
թիւնը կ'ընեն մեր ամենէն որտաուչ, քաղ-
ցըր, հարագատ յաջողուած քերէն մէկը,
մեր արուեստին, աւելի խոշոր բառով մը՝
մշակոյթին առարկայացումներուն մէջ:
Մարդիկ, կը հաւատամ որ ինծի չափ պարզ,
խստամբեր, ինքնակշիւ, այդ սուարկայա-
ցումները կարծես գտած ըլլան մեր մշա-
կոյթին ուրիշ երեսներուն ալ վրայ, փոռա-
ւորուին մեր քարեղէն գիրքերովը ու խան-
դավառ տեսութիւններ զարբնեն մեր ճար-
տարապետութիւնը օրինադրող: Կը հաւա-
տամ որ նման պայմաններու դիմաց ու
նման հոգեբանութեամբ՝ մարդիկ ըլլան
գտած մեր երաժշտութեան այնքան տա-
րօրինակ օրէնքները, ասոնք զստահին տա-
րագներու ու խօսին հայ երաժշտութեան
մը, անոր շրջափոխութիւնն իսկ խոշոր ծի-
րերու մէջ թելադրող: Յամենայն զէպս,
կամխաս մը ունէր մեզի ըսելիք այդ կա-
խարդական աշխարհէն, ինչպէս Թորաման-
եան մը ունէր այդ ըսելիքը նոյն արտօ-
նութիւններով: Բայց, Էսել կ'ուզեմ՝ եր-
կու մեծ մարդերը հօգիւ թէ պաշտպան-
ուած էին արտաքին, շօշափելի տարրերով:
Կամխասի զաւեւաբարձները հայ զեղջուկ
երգէն ս'ըքանով անցած են անզին քան
իրականը, շօշափելին՝ Կիսենք որ այդ եր-
գերուն անդաշնաւոր բնատրպարները ինչ
ցամաք, երբեմն տափակ յորինումներ են:
Կամխասին բաժի՞նը: Հօս է որ կը սկսի
տագնապը: Թորամանեան կը հաւատայ որ
քարերու մեր տիրապետութիւնը կը կոր-

(*) Հասուած մի՛ ՌՈՍԱՆՔԻՆԵՐ անուն հասարկ
ու մամլոյ ակ է եւ մօտ ասեցէն լոյս կը տեսնէ: ՌՈՍ-
ՍԱՆՔԻՆԵՐ հասարկ ՉԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐԵՒՍԱՅԱՅ ԳՐԱ-
ԿԱՆՈՒԹԵԱՆ շարքին երկրորդ գիրքն է:

սուի շատ հեռուները, քաղաքակրթական արչալոյսներուն: Մեր երջանիկ նախնիքները մեր ճարտարապետութեան անդիր օրէնքները սորված են դարերու աշկերտութեամբ մը: Կրնանք ընդունիլ կամ մերժել երկու հանճարեղ արուեստագէտներուն մտատեսական (intuitif) իմաստութիւնները, քանի որ երկուքն ալ կ'աշխատին մշուշին մէջն ու թանձր խաւին վրայ փոշին ու անձանօթին:

Այդպէս չէ պարագան մեր քնարերգութեան որուն հիմնական ճամբաները կը մնան մեր նալուածքին հասողութեան: Այսօր չենք կրնար Զուարթնոց մը իբրև շրջուած սկահակ կախել երկինքն ի վար, ինչպէս՝ վերակազմել Գոթման երգերուն այլապէս մօտ ձևերը: Ասոնք պարզ խօսքեր են: Բայց կրնանք մեր քնարական ստեղծագործութիւնը պահել արտադրող ջերմութեան մը մէջ, քանի որ հարիւր տարիէ պակաս տնտղութեան մը վրայ մեր մշակոյթը մէկէ աւելի շքեղ, կատարեալ դիւաններ ունի աւելցուցած իր պահեստին: Ու այս յաւելումը՝ արեւմտահայ գրական վաստակին մէջ, կատարուած է փնտրակաւ ինչ վրայ: Այս խօսքերէն յետոյ, ներքին՝ որպէսզի արուի սա էջերուն վրայ հայ փնտրականութիւնը, ոչ իբրև բնագանցական, զեղադրական բեմա, տեսութիւններու պարտաւ հանգոյց, այլ իր պարզութեան մէջ, այնպէս ինչպէս եղբր էր անիկա, զարէ դար, զլիսաւորաբար երկու ահօսներով. գիրքերու մեջէն ու ժողովուրդին բերնովը: Այսինքն՝ կա՞յ հայ հոգիին ցուացումը, հուրքը, առքը, արեւելահայերը պիտի գրէին՝ վառքը, մեր քնարական ստեղծագործութեան մէջ: Ու եթէ այն՝ որոնք են իր զլիսաւոր նկարագիրները և որոնք հեղինակները՝ որոնց մէջ ներքին ըլլար մեզի այդ նկարագիրներուն խոյզն ու արտահանումը:

Պետրոս Դուրեանի տաղարանը ընդունակ է նման աշխատանքի մը:

Բայց ատկէ առաջ, ես հարցումը կը դնեմ Զարթօնքի Սերունդին միւս քերթողներուն համար ու կը հրաւիրեմ ընթերցողը որ Ալիշանի ամենէն յաջող քերթուածին մէջ, Լուսնայն գերեզմանոց Լոյսը, խնամ-

քով փնտռել այն քանի մը հիմնական նշկատուած նկարագիրները որոնց զուտը գրեթէ միշտ կը յանգի սեսակի մը: Անշուշտ, կայ այդ քերթուածին մօտ քի մասին երկնայնութիւն մը, հոգեղէնին հանդէպ հօր ընկալուութիւն, որու ընկալուութիւն հոգեղէնին ալ հանդէպ, նախնական տաշխու մը երեւակայելու, պակերներ դարբնելու, դանդաղ բայց սիւս հասնելու մօտիկ կռականութիւն մը, ներքին քախիձ՝ որ մեծակ աբբայի մը հոգին շրաչէր, այլև անցնէր անհասին սահմանները, արածուելու շափ քիչ մը մեր բոլորին ալ զգայարեցնէրուն: Ճակատին՝ — Միամտութիւն: Պարզութիւն: Խօսքին հուրքը: Ու կը կեցնեմ սա արտահանումը, հաստատելու համար որ այսքան խոշոր գրիներու վրայ այսքան պարզ ստանձնացող սա յատկանիշները հազիւ հազ կը պատկանին ՔնԱՐԱԿԱՆ ՄԱՆԱՆՈՐՈՒՄԻՆ, ըսել կ'ուզեմ՝ ՅԵՂԱՅԻՆ ԲԱՅԱՌԻԿ ԶԵՂՈՒՄԻՆ որ կը դատէ մարմնեղէն մոյնքը, հոգեղէն ճարտարապետութիւնները իրարմէ տարբեր մարդոց գանդան արեան զրութիւններուն: Այդ ստանձնացումները հաւասարապէս հաստատելի են արեւելքի (Մերձաւոր) բոլոր ժողովուրդներուն մօտ ու ատով կը դառնան ընդհանրական որով և տեղոյն: Մեր ժողովուրդը ես չեմ տեսեր իր հայրենիքին մէջ, իր արտին զիրքը կարգաւոր սրբօգան ներշնչումին մէջ, իր լեռներէն թեւամարտ ու իր ջուրերուն խորունկ մեղեդիէն օրօրուն: Կ'ընդունեմ որ այս պակասը ահաւոր է մեկու մը մօտ որ կը յաւակնի այդ ժողովուրդը վերլուծել, այսինքն անոր արուեստը հասկնալ: Բայց յարաբերականութիւնը՝ սա մեր խեղճ ու պատառ աշխարհին կամ մեր քրքրուն հոգիներուն համար աւելի քան իրաւ է . . . Այնչթայնէն շատ առաջ: Ու ես տեսեր եմ իմ ժողովուրդը: Իր հայրենիքէն դուրս, գերի կամ բաղդատաբար ազատ, դարձեալ վերի ապրումներուն նուազին մէջ: Ու ստուերէ մը աւելի անգայտ իմ հայրը իմ մօտիկ գաշտին իմ ժողովուրդին խորհրդանշանն է քանի որ իմ մօրս բառերուն մէջէն անիկա իմ ջիւղերուս մէջ հիւսուած անթառամ ու անկապուտ պատկերն է հոգին վրայ աշխատող մարդուն, հոգ չէ թէ հոգը ըլլար օտարինը: Ու իմ հոգին խորը անզերածելի

սեֆեթներ են մեր ողբերը, գովերը, պարերգերը, սրբազան տաղերը, բոլորն ալ հաւանարար իրենց սերմերը առած հետու կախարդական մեր հայրենիքին փերէն ու պահ գրուած մեր արեան գրութեան ալքերուն, անգունգներուն ու զագաթներուն: Մեր քաղաքները, այսինքն զաղթաշխարհի մեր պայմանները հարկադրաբար անցած են մեր հողերուն կերպարանքները, բայց մեզի պարտադրուած առանձնացումին իբր հետեանք մնացած են իրենց առաջաւոր յորինուածութեան մէջ ու կը վկայեն, որոշ հարազատութեամբ, այդ սկզբնականէն: Անա թէ ո՞ր մտածումներուն լոյսին մեր գրականութիւնները կիլիկիա (ԺԲ. դար), Վրասան և Բիւրանիա (ԺԹ. դար) կը մերձեն հաւաքական կերպարանքներու, մեզի թիկզուրէնու չափ ինքնութիւն, նոյնութիւն, որոշ հարազատութիւն այն միասնորուն հետ որոնք մեր դարերը կը լուսաւորեն, մեզի կը հայթայթեն մշակոյթ մը հիմնաւորող նախատարրերը ու հայոց գրականութիւնը, եկեղեցին, ճարտարապետութիւնը, երաժշտութիւնը, հայ հոգին: Ձեռ հետագած իմ առաջագրութենէն որ քննարկանիքն առանձնացումն էր արեւմտահայ բանաստեղծութեան մէջ: Ալիշանէն առինք որոշ փշրանքներ: Միամիտ պիտի ըլլաք այդ փշրանքներուն փշրանքներն իսկ գտած ըլլալու սակայն Ալիշանն ի վար կրկնող բանաստեղծներու կարուանին հետքերուն, վասնզի նար-Պէյը, Կրտսեր Ռոմանթիքները, Եղիան ու Իրապաշտները բնի բանաստեղծներ են, այսինքն մարդեր՝ որոնք գրելու գիտութիւն մը կը տարածեն զէպի չափարարութիւն: Վերցուցէք Դուրեանը, որոշ մասերու մէջ Պէշիկթաշիեանը, հանելու մտքով ներկայ դարասկիզբը, զուք պիտի չունենաք պատենութիւն մեր քնարականութիւնը զգալու մեր գրագէտներուն մօտ: Աւելի աղիքն՝ մենք կը հաստատենք թէքէեանի, Մեծարենցի, Վարուժանի, որոշ մասերու մէջ՝ Եարճանեանի քնարականութեանց հարազատ մարմինները, որոնք հայ հոգիէն մեզի խօսէին յստակ ու տաք: Այսինքն արեւմտահայ գրականութիւնը իր քանի մը ընտրեալ գաւակներուն ընդմէջէն մեզի բերած է քնարականին վրայ որոշ նուաճում: Երբ արեւմտահայ բանաստեղծութիւնը կը սահ-

մանափակեմ այս հինգ-վեց անուններու զիւանին, չեմ գործադրեր վանդալութիւնը՝ ջարդ ու փշուր ընելու քանի մը տասնեակ քերթողներու մեզի ձգածը: Քնարականութիւնը առանձին երևոյթ է ու ինքնարաւ գրեթէ: Քիչ անգամ անիկա կը հանդուրժէ խացական այլ կարգէ բխումներ, նոյն անթիւն ընդմէջէն: Տեսութիւնը բաւ արդեօք, բացատրելու վրիպանքները Պէշիկթաշիեանին, Դուրեանին երբ ասոնք թատրոն կը յօրինեն, համեմատական նուազումները Մեծարենցի, Թէքէեանի արձակներուն որոնք մտոցուած են արդէն, մինչ միւս կողմէն զիտենք որ Վարուժանն ու Սրամանթօն արձակ չեն ձգած մեզի:

Մերձաւոր անցեալի մը մէջ անխառն բանաստեղծութիւնը (poésie pure) որ անխառն քնարականութիւնը կը նշանակէ սա տողերուն վրայ, ծնունդ տուաւ ընդարձակ մեկնարանութեանց (Արքա Պէմոն, Էտմոն Ժալու, Բօլ Վալէրի), փոխադրած տեսութիւններու ու բանաստեղծութիւնը իր անվերածելի իսկութեան մէջ սահմանել ձգտող վարդապետութեան մը: Թրանսական զըպրոցը, իր լեզուին génieն ալ չմոռցաւ վեճին մասնակից ընծայելէ, վտանգելու չափ այդ դժուարահաս իսկութեան ինքնին զազափազափուն ճակատագիրը: Կրնանք, վտանգին շրջանը ընել, իւրաքանչիւր լեզուի génieն կանչելով այդ լեզուին քնարական շնորհները լուսաւորելու, մասնաւորելու տեսակէտներով: Ոսանաւոր մը չի բարգմանուի, այլ կը գրուի: Համաձայն ենք: Բայց ոտանաւոր մը միայն հնչական մոգախաղ մը չէ: Կ'ընդունիմ որ այդ զիւթքը կէտը կազմէ քերթուածին փառքին: Մնացեալը: Այսինքն միշտ անվերածելի իսկութիւնը որ որքան ալ ըլլայ ստիպուած բառերու մարմին մը հազնելու ու ձայնէն ստանալու միջին գաշնակութիւններ, աւրընթութիւններ (Պոտլէտեան իմաստով), միշտ կը մնայ պարտական բառէն առաջ ներքին թրթուման մը, յոյզերու փայլակումի մը, զաղիացիք կ'ըսեն՝ սարսուռի մը որ դարձեալ կը ջանայ մարմին դառնալ ձայնէն զրեթէ անկախ, պատկերի, կրակի, խորքի, գոյնի, բլաստիլ տարրերու նպաստներով: Որքան ալ լուս հասկնանք օտար լեզու մը, պիտի չապրինք անով գրուած

ոտանաւորի մը այն ապրումները որոնք այդ լիզուին հողային, մարմնային պայմաններուն անհաղորդ ծնածներուն համար փակալ, անթափանց խորհուրդներ, մեհնազրուծութիւններ են միայն: Հոն ուր արեւելքցի քննադատը դասական ողբերգութեան մը ներկայացման ատեն՝ ատոգանութիւն, զիմաստ, ձայնի մարզանք կամ բառերու ռազմավարութիւն կը տեսնէ, հարազատ հանդիսականը նոյն այդ ներկայացման մէջ կ'ընդունի միջին գրութիւններ բառէն ու ձայնէն, ողբէն ու նիւթէն համեմատելու յառնող ու զինքը մինչև իր հոգեկան անդունդները զղբող: Այնպէս որ չունինք առանձնացեալ իսկութիւն մը անխառն քնարականութեան: Հարցը այսպէս մասնաւորել, չըջածել չի նշանակեր անոր խորութիւնը վտանգել: Ունինք ցեղային գրութիւններ, այսինքն նոյն հողին, արեան ծնունդ իսկութիւններ: Ու ինծի կուզայ թէ սխալ է բանաստեղծութիւնը, անհասարակ արուեստի զգայնութիւնները ընդհանրացնել: Չկայ մեկ հողի, որպէսզի գոյութիւն ունենար արուեստի մէկ համակարգ գրութիւն: Անխառն բանաստեղծութիւնը, ինքնիր մէջ վերացեալ յղացք, իրականութիւն մըն է սակայն ժողովուրդէ ժողովուրդ որոնք նոյն զգայնութիւնները կուտան կամ կ'առնեն ուրիշներէ, շեշտաւ տարբերացմամբ մը: Մեր ժողովրդական երգերէն մէկը, օրինակի համար՝ կոչուած է, զոր Պոլսեցի մը և շինական մը երբեք պիտի չարժեւորեն նոյն չափերով: Որքան արդար, մարդկային էր զայրոյթը Պոլսեցի զպիրներուն երբ կ'ամիսասի համերգներուն համար եկեղեցիները սրբապղծուած կը նշկատէին: Մայր եկեղեցւոյ դպրապետը բողոքած էր կրօնական ժողովին այդ համերգներուն համար ուր «բարով քաղհան կ'ընէին աղջիկները և սպիպառով տղամասնէին: Ատիկա կրօնականէն անդին հոգեբանական սաղնապ մը կը մատնէր, արդիւնք՝ ապրումներու, հոգեխառնութեանց խորունկ տարբերութեան մը: Եւ սակայն ուրբակեալ, տաճկըցած ձգձգումով «Աուրբ, սուրբ, Տեր զօրութեան» եղանակող երաժիշտը, պոլսական իր ապրումներով լիայագ, փակած էր հողին՝ իր ժողովուրդին աւելի հեռու բայց աւելի ընդարձակ ապրումներուն: Այս յի-

շատակութիւնները կը ձգտին փարակաթ իսկութիւնը ազատագրելու ամբոխային գունաւորութիւններէ, գրական մտափախութիւններէ, վարժութիւններէ, վարժապետական կարգապահ սահմանաւորումէն: 1870ին, Բագրատունիի, մանաւանդ Հիւրմուզի մէկ քերթուածը ինքնին անկնճիտ, անհպելի բանաստեղծութիւնն էր անոնց համար որոնք Վենետիկէն դեռ չէին պաղած: Ըսել կ'ուզեմ՝ դպրոցական իրենց մարզանքներուն կիրքը կը չփոթէին քերթողութեան հետ: Նոյնիսկ այդ խումբին, շրջանակին հետ լայն աղերսներ մշակող Գրիգոր Սահան մը Ալիշանի մէկ հասարակ յղացքին մէջ կը կարծէր գտած ըլլալ խորունկ բանաստեղծութիւնը յատկանշող շնորհներ: Ուրեմն, 1870ին ինչ կը ներկայացնէր իր իսկութեան հաւատարիմ կոչուելու արժանի արեւմտահայ բանաստեղծութիւնը:

Պարզ է պատասխանը զոր բանաձևելու համար բաւ է կարգաւ շրջանին քերթուածները, մանաւանդ անոնց արթնցուցած արձագանգը շրջանակներուն վրայ: Մինաս Չերազ իր Գրահն Փորջեղ հատորին յառաջաբանին մէջ այդ մասին ունի վճռական վկայութիւններ: Լէշտեղն է իշխանական վարկը Մ. Պէշիկթաշիեանին: Կան նոյնքան երանեալ ու երանելի փառքերը Աթեանին, Թէրզեանին, նոյնիսկ վաղադարձ համբաւը Ռեթէնո Պէրպէրեանին: Կան ազգային միատրոփ ու ամէն հիւղակ իրենց մուտքը ընող քայլերգները: Կայ անմատչելի մեծութիւնը Գամառ - Քաթիպային: Այս յիշատակութիւնները անոր համար՝ որպէսզի պարզ ըլլան ճակատագրիները Դուրեանի քերթուածներուն: Դեռ չեմ կրցած հաշտուիլ հրաշքին որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ այդ ոտանաւորներուն լոյս տեսնելու համար օրաթերթի մը կամ հանդէսի մը բարեացակամութիւնը: Վասնզի տակաւին այսօր մենք ունինք գրողներ որոնց գործերը կը մնան դարակի մէջ, առ ի չղոյճ հրապարակի, եթէ կը ներուի խօսիլ այսպէս: Ամերիկահայ մեծագոյն գրական հանգէսը հանրաքուէով վտարեց Օչականը: Ասալ փաստ մըն է մեր իմացական հասկացողութեան:

Եւ սակայն, ընդդէմ այդ ամենուն, կայ Պետրոս Դուրեանը, Կայ, գրեթէ առանձին,

ու միայն իր շրջանին համար, այլ թերևս տասնընկնգ դարը անցնող հասակին վրայ մեր ժողովուրդի գրաւոր քնարականութեան, Աւելի անդին, Դուրեանի բանաստեղծական տարողութիւնը ես կը ձգեմ բաւարար վերլուծման որպէսզի պարզ ըլլայ մարդոց միջինին համար իմ հիացումը, հպարտութիւնը, խանդավառութիւնը երկու տասնեակը հազիւ անցնող տաղերու փունջի մը դիմաց:

* * *

Կարճ բայց լեցուն կեանքերու ներքին հուրքին ու տոսմային իրբն վկայութիւն արևմտահայ գրականութիւնը ունի մէկէ աւելի արդարացներ: Դուրեանի տաղարանը, ասոնց մէջէն կը գատուի, ըլլալու համար ամենէն խորը, իրաւը, ինչպէս սկզբնախալը: Աւելի՞ն: Այսինքն կը ներուի՝ իր անունին հետ բարձրանալ համաշխարհիկ քերթողութեան վաւերացեալ կիսատուածներուն (որոնց մասին տուած եմ բաւարար լուստրանութիւն այս աշխատանքի Մոսկից) ու առաջարկել զայն իբր վկայութիւն մեր ժողովուրդին զգայնութեան, իմացական շնորհներէն, արուեստի զգայարաններէն: Անշուշտ Վիրգիլիոս, Տանթէ, Բեթրարք ու նմանները ուրիշ փառքեր, ուրիշ ապրումներու և ժամանակներու վկայութիւն: Աւելի մեզամօտ շրջաններու մէջ, գրելու գիւրութիւնը, դպրոցական մարզանքները, գրական վայելքին ընդհանրացումը կը միջամտեն որպէսզի սերունդի մը հասակովը ժողովուրդները ողջունեն, կամ ողջունել կարծեն բազմաթիւ վկայութիւններ, մեծատարած ու հեռահաս: Բայց, միւս կողմէն, գրականութեանց պատմութիւնները, այդ նոյն ժամանակին ճնշումին ներքեւ, ստիպուած են թաղելու նոյն այդ սերունդին բազմաթիւ փառքերը ու յարգելու քիչեր, որոնց հանդէպ իմէ շրջանը հրեքն պարզած է արդար ու միամիտ հիացում, հրեքն ալ ցոյց է տուած ահաւոր անհասկացողութիւն: Մեր տկոյր գրականութեան (արևմտահայ) առաջին կէս դարը որքան տրամօրէն հարուստ է այս փառքերով: Չեմ զստար կտ, դատելու համար մեր Ռումանթիքները, կրտսեր Ռումանթիքները: Ուրիշ կէս դար մը բաւ՝ որպէս-

զի մարդիկ անդրադառնալին իրենց տկարութիւններուն ու կուրուծեան: Այսօր մեր քերթողութեան համար ձրի բեռներ են մէկ ու կէս սերունդի հիացումները: Այսօր, դարձեալ, սփիւռքի տղաքը կը կրկնեն իրենց հաւերուն մեղքերը, հրապարակ արձակելով տաղարաններ որոնց դատապարտութիւնն իսկ ժամավաճառութիւն կը թուի բազմազբազ քննադատին համար: Ու աւելի յստակ: Այսօր, մէկ ու նոյն մեղքին տիրապետութիւնը մեր հայրենիքի քերթողներուն մանաւանդ արտայայտութեան վրայ, երբ քառորդ դարէ ի վեր երկու քառորդ էջ լեցնելու շափ իրաւ քերթուած չէ անցած ցեղին հաւաքական հարստութեան, այնքան ուժգին ապրումներու իրբն անդրադարձ: Բանաստեղծութիւնը — իրաւը — դարերու արգանդով կը հասնի մեզի ու դարեր կը մաշեցնէ փոշիանալու համար: Պիտի ընեմ կշիռը Պ. Դուրեանի բանաստեղծական արժէքին, աւելի ուշ: Հոս, թելադրելու զձեռքս՝ այդ պղտիկ տաղարանին այլատիպ, բացարձակ ինքնութիւնն է, ինքնատպօթիւնը: Պետրոս Դուրեան, ըսի առաջները, ազգերու մեծագոյն բանաստեղծներու զիձէն (l'igne) երջանիկ, սըրբազան նմոյշ մըն է որուն փոքրագոյն կամ արժեգրկումը (եղան այդ սրբապիղծներն ալ որոնք այդ գործը իջնուցին իրենց ծաղկուն տաղաշափութեան կշիռներուն ու ֆրանսերէնի թարգմանելով անկէ կտորներ, բաղդատեցին ինքնագիր — միշտ ֆրանսերէն — քերթումներու) առիթ է անհեթեթութիւններու ինչպէս լայն վերբերումներու մեր ժողովուրդին ապրումներէն:

Այդ տաղարանը լեցուած է իր ձախող (բարեբախտաբար քիչ), միջակ (բարեբախտաբար դարձեալ քիչ), յաջող (բարեբախտաբար առատ) մասերուն բոլորին ալ մէջը փերթղական զգայնութեամբ մը որ ձախողանքը, միջակութիւնն ու տկարութիւնները սրտառու ձեռով մը կը պաշտպանէ: Անշուշտ կարելի չէ փրկել Ասիայի անպարարական արարքը, կարելի չէ 1867ին (այսինքն երբ Դուրեան տասնընկնգ տարեկան տղայ մըն է) գրուած Իջեմ ի՞նչ տաղը, գաղտնայնք պիտի ըսէին élégie: Ու նոյն մտածողութեամբ՝ հանդուրժեալ Մանուշախ տղայարանութիւնը, մահուան տա-

ԲՆՆՆՍԻՐԵԿՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԽՈՐԵՆԱՑԻՒ

ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ

6

Յաջորդ ծանօթ բանասէրը, Յ. Մանանդեան, 1934ին հրատարակեց զբքոյի մը՝ խիստ յատկանշական անունով, Խորենացու Առեղծուածի Լուծումը:

Ան զժգոհ ճնացած ըլլալու էր մինչև այդ ուրիշ առաջնակարգ, միջակ և ստորակարգ բանասէրներու, Գուտչմիտէն մինչև Հ. Ակիրեան, կատարած բազմապիսի ելույթներէն, և իր կողմէ բաղդաւոր գիւտով մը, այս անգամ կ'ուզէր վերջնական հանգըրուան մը հասցնել այս փոթորկահար նաւը, Խորենացին: Զայրացկոտ ալիքներու իրերամարտ ժխորը Մանանդեանին կերպով մը ջղայնացուցած ըլլալու էր որ իր զըրքոյիին մէջ Խորենացիի խնդրին կ'ականարկէր որպէս «չարաբաստիկ առեղծուած»: Եւ ահա ինք կուզար լուծելու առեղծուածը:

Ան նոր մեկնակետէ մը ճամբայ կ'ելլէր ապացուցանելու թէ Խորենացիի Պատ-

րին գրուած (1871), թերևս 15-4էն, Յուլիան, Իւլիան վերջը նոյնիսկ: Բայց այդ քերթուածները կորանքներ են, պարզ, անվերարկու: Ինչպէս: Ատիկա պէտք պիտի ըլլար հարցնել երկինքի սօզոյն որդեգիրին: Մէկ անգամուան համար հոս կը յայտարարեմ որ Գուրեանի քերթողական թէքնիքին բոլոր նուազումները, միջակ ու ձախող քերթուածներուն գատախազութիւնը կը ձգեմ ուրիշներու կալուածին: Զրաքեան կը խճրէր Տրոպիկը: Ուրիշներ տղայական գտան իմ հոգին: Ատիկա իրենց վարձքը: Իմ դերն է այս տղուն մեզի ձգած ժառանգութեան մէջ խանդավառութիւնս կրնի բաժինովը, պիտի շահագործելու ընչաքաղցութիւնը լա՛յն լա՛յն զիջելով բոլոր ժամանակներու ստերը գատաւորներուն:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

մութիւնը զրի առնուած է 852-855ին պատահած Բուզայի արշաւանքէն վերջ:

Առեղծուածի բանալին համարեց Խորենացիի վերագրուած ուրիշ գործ մը. Աւխարհացոյց:

Այս վերջնոյն մանրագնին քննութեան՝ Մանանդեան կ'եզրակացնէր թէ Աւխարհագրութեան հեղինակը Խորենացին է, որովհետեւ թէ Պատմութեան և թէ Աւխարհագրութեան մէջ միևնոյն իւրայատուկ օճաբանութիւնները ներկայ են, և թէ երկուքին լեզուն միևնոյնն է:

Ան այս եզրակացութեան կը հասնէր ի մտի ունենալով թէ ուրիշ բանասէրներ տարբեր տեսակէտներ ունեցած էին: Քերտքէ Պատմական Աւխարհացոյցը Անանիա Շիրակացիի գործ համարեր էր, Եօթներորդ դարու առաջին կէսին, և թէ իր կարծիքով երկու գրքերու լեզուններուն մէջ օճաբանական տեսակէտէ նմանութեան եզր չկար: Մարկուարտ նոյնպէս Շիրակացիին կը վերագրէր Աւխարհացոյցը: Հ. Հրապճեան կ'եզրակացնէր թէ Աւխարհագրութիւնը միևնոյն ձեռքը չէ որ գրած է Պատմութիւնը, և Պատմութեան հեղինակը Վեցերորդ դարէն ըլլալու է, իսկ Աւխարհագրութեան հեղինակը ամենէն կանուխ Եօթներորդ դարէն:

Մանանդեան կը մխրճուէր իր վերլուծումներուն միաժամանակ գիտնալով թէ մեր ձեռքը հասած Աւխարհագրութեան ձեռագրները բոլորովին անգոհացուցիչ էին: Թէ համառօտ և թէ ընդարձակ խմբագրութիւնները որ ունինք՝ սկզբնապիւր չեն, այլ այդ երկուքն ալ համառօտուած են մէկ աւելի ընդարձակ բնագրէ մը, որ անհետ կորսուած է:

Հակառակ Աւխարհացոյցի ձեռագրներու այս աղճատեալ վիճակին, Մանանդեան հետեւեալ կերպով կը տրամարանէր և կը յանդէր առեղծուածի լուծման: Որովհետեւ Աւխարհացոյցի մէջ յիշուած էին քանի մը քաղաքներու անուններ, ինչպէս Պատրա, որոնք Հինգերորդ դարուն գոյութիւն չունէին, և որովհետեւ Արաբերէն բառ ալ գործածուեր էր, ինչպէս բալուս (չաղաղ), ուրեմն Աւխարհագրութիւնը Արաբական արշաւանքներէն վերջ՝ գրուած էր:

Իսկ որովհետեւ Մանանդեան եզրակա-